Studii și articole

PREDAREA BAZATĂ PE ATAȘAMENT. PERSPECTIVE NOI PENTRU PROFESORII DE RELIGIE

Cristina Ana-Maria BĂLDEAN (ANECHITEI-DIACU)*

Abstract: *Attachment based theory. A new perspective for religion teachers¹.* Starting from the attachment theory and the idea that students are learning much faster and better in a secure environment, based on the emotional connection with the religion teacher, the current article focused on the need of a new approach within the religion class. The role of the central attachment figure that the religion teacher can have, can produce healing effects and nourish the exploration of faith in God. Through the emotional relationship with the religion teacher, the student can meet the ideal attachment figure in the person of God.

Keywords: *attachment, emotional connection, secure environment, God as an attachment figure.*

Introducere

În articolul de față am pornit de la o prezentare succintă a teoriei atașamentului, pentru a îndrepta focusul predării spre o nouă abordare bazată pe conexiune și iubire. Obiectivul principal al acestui studiu este acela de a demonstra necesitatea dezvoltării unei legături de atașament între profesorii de religie și elevi, pentru a-i putea conduce mai ușor pe aceștia către Dumnezeu.

* PhD Student, Faculty of Orthodox Theology at „Babeș-Boylai” University, Cluj-Napoca, Romania.

¹ Studiu realizat sub îndrumarea Pr. Prof. Univ. Dr. Teofil (Cristian) Tia, care și-a exprimat acordul pentru publicare.

1. Redescoperirea limbajului iubirii în predare

Pentru multe dintre problemele actuale din educație, soluțiile nu sunt tehnice, ci umane. S-a pierdut tot mai mult ideea conform căreia „oamenii au evoluat pentru a se atașa și a învăța unii de la alții”. Relația dintre un profesor și elevii săi ar trebui să folosească un limbaj al emoțiilor, bazat pe iubire, deoarece dacă e să facem abstracție de familia copilului, probabil nu există o altă persoană cu mai multă semnificație în viața acestuia decât profesorul său.

Pornind de la relația dintre atașament și procesul de învățare, în acest articol propunem îmbunătățirea educației prin împrumutarea acelor elemente emoționale caracteristice grupurilor semnificative de apartenență, în care creierul nostru a evoluat spre a învăța.

Din perspectiva creștină, educația se cere a fi realizată după modelul propus de Pedagogul desăvârșit, Iisus Hristos, prin iubire (I In. 4, 7-8). A-ți arăta iubirea față de elevi, dovedește capacitatea sufletului de a se apropia de Hristos și a mărturisi prin faptă iubirea față de El. Iubirea reprezintă singura metodă educativă care va reuși să cultive, să îmbunătățească și să perfecționeze omul, până la asemănarea cu Ziditorul.

1.1. Teoria atașamentului

John Bowlby și Mary Ainsworth pun bazele acestei teorii². În decursul primului an de viață, copilul dezvoltă o relație unică și de durată cu figura lui de atașament³. A răspunde copilului și a fi prezent, ori de câte ori se poate, creează în mintea copilului *imaginea unei figuri centrale de care se va atașa* și îi va forma acestuia idei despre cât de multă încredere poate avea în oameni și în sine însuși. Astfel, vorbim despre diverse tipuri de atașament, care vor forma modelele cognitive și comportamentale manifestate în alte relații apropiate și interacțiuni sociale ale copilului și viitorului adult⁴.

² D. Kimberly ANDERSON, *The Role of God Attachment Patterns in Relational Spiritual Maturity and Faith Development Among Emerging Adults*, Wheaton, Illinois, 2014, p. 4.

³ John BOWLBY, *O bază de siguranță. Aplicații clinice ale teoriei atașamentului*, București, Edit. Trei, 2011, p. 61.

⁴ Michal AL-YAGON, Mario MIKULINCER, „Socioemotional and Academic Adjustment Among Children with Learning Disorders: The Mediational Role of Attachment-Based Factors”, în *The Journal Of Special Education*, 38, 2 (2004), p. 112.

Reprezentările legate de sine și de ceilalți orientează și stucturează cognițiile, limbajul, afectele și comportamentele prin dezvoltarea anumitor strategii (adaptative și maladaptative) de a face față stresului și de a căuta suport social⁵.

În urma cercetărilor empirice, s-au demonstrat trei tipuri principale de atașament: securizant, anxios-evitativ și anxios-rezistent⁶.

Cele două dimensiuni fundamentale care diferențiază tipurile de relaționări sunt anxietatea și evitarea, de la care pornesc patru stiluri de atașament (securizant, anxios/dependent, evitant și dezorganizat)⁷.

Odată ce este îndeplinită nevoia de siguranță a copilului și acesta va ști că poate să se bazeze pe iubirea necondiționată a figurii sale de atașament, el este pregătit să se bucure de lumea în care trăiește și în viitor se va putea angaja în alte relații semnificative pentru el, cum este cea dintre profesor-elev. Noile relații care se vor forma, deși sunt relații de atașament diferite, pot avea rolul unei figuri de atașament și o bază sigură pentru explorarea ulterioară și învățarea noilor competențe în școală⁸.

1.2. Dezvoltarea legăturii de atașament între profesor și elevi

Legătura de atașament este definită de Ainsworth ca o legătură afectivă, caracterizată printr-o relație de lungă durată, în care fiecare este văzut ca persoană unică⁹.

Corelația pozitivă între atitudinea elevului față de o anumită materie și profesorul care o predă, este dată în primul rând de relația pe care o au aceștia și de pasiunea cu care el își predă materia: „Dacă dorești să fii un bun profesor, trebuie să reflecti elevilor că este pasionat și crezi

⁵ H. Janice KENNEDY, E. Charles KENNEDY, „Attachment Theory: Implications for School Psychology”, în *Psychology in the Schools*, 41, 2 (2004), p. 248.

⁶ J. Donelda STAYTON et alii, „Infant Obedience and Maternal Behavior: The Origins of Socialization Reconsidered”, în *Child Development*, 42, 4 (1971).

⁷ Alin SAVA, Nicoleta NEGREL, „Adaptarea Inventarului Stilurilor de Atașament la Adulți pentru populația românească”, în *Revista de Psihologie Socială*, 18 (2006), p. 156.

⁸ H. J. KENNEDY, E. C. KENNEDY, „Attachment Theory: Implications for School Psychology”, p. 248.

⁹ Karine VERSCHUEREN, Helman KOOMEN, „Teacher-child relationships from an attachment perspective”, în *Attachment & Human Development*, 14, 3 (mai 2012), p. 206.

cu tărie ceea ce le transmiți. Capacitatea elevilor de a demasca minciuna este incredibilă”¹⁰.

Când vorbim despre Dumnezeu este nevoie să trăim ceea ce spunem ca pe o rugăciune. Misiunea la ora de religie se focalizează pe formarea conștiinței, a convingerilor și a conduitei morale, modelând sufletele elevilor spre a simți iubirea lui Dumnezeu.

Howes observă trei criterii pentru a identifica figurile de atașament importante ale copilului în afara relației părinte-copil: dispoziția de a oferi îngrijire emoțională și fizică, prezența continuă și îmbogățitoare în viața copilului, precum și propria investiție emoțională în relație¹¹.

1.3. De la informare și metode formale, la predarea bazată pe relații formatoare

Stimularea motivației elevilor și creșterea performanței școlare se află în strânsă legătură cu predarea bazată pe atașament¹². Misiunea profesorului de religie de a motiva sufletul elevului înspre Hristos se face tot prin grija față de relație, pentru că dincolo de motivație și exercițiu, neurochimia iubirii și atașamentul stimulează neuroplasticitatea învățării¹³.

Rogers consideră relația profesor-elev fundamentală pentru a înțelege comportamentul la clasă a elevilor/profesorilor, la fel ca și rezultatele acestora în învățare. Principala idee extrasă din cartea sa¹⁴ este că profesorii își pot îmbunătăți eficacitatea predării prin dezvoltarea unor programe axate pe îmbunătățirea relațiilor interpersonale.

Reforma învățământului românesc, la modul ei general, constă în comutarea accentului de pe latura informativă a procesului educațional,

¹⁰ Karina ASSITER, „Attachment-Theory Based Pedagogy”, în *Proceeding of the International Conference on Frontiers in Education: Computer Science and Computer Engineering*, Borton MA, 2014.

¹¹ C. HOWES, “Attachment relationships in the context of multiple caregivers”, în J. CASSIDY & P. R. SHAVER (eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*, New York, The Guilford Press, 1999, p. 671-687.

¹² K. ASSITER, „Attachment-Theory Based Pedagogy”, p. 1.

¹³ L. COZOLINO, *Predarea bazată pe atașament. Cum să crezi o clasă tribală*, p. 24.

¹⁴ A se vedea: R. Carl ROGERS et alii, *On Becoming an Effective Teacher. Person-centered teaching, psychology, philosophy, and dialogues with Carl R. Rogers and Harold Lyon*, I, Routledge, 2013.

pe latura formativă¹⁵. În opinia lui Peters și Le Cornu, elevul nu mai este văzut ca un agent pasiv, care înregistrează, memorează și reproduce informațiile primite, ci este văzut ca un agent activ, care își adaptează învățarea în funcție de propriile experiențe¹⁶. Rolul profesorului este de a ajuta fiecare elev să-și dezvolte propriile abilități de învățare, precum și încrederea că poate descoperi și folosi aceste abilități. Acolo unde elevii sunt mai încrezători în ei înșiși dar și în membrii colectivității, ei se vor implica mai activ în activitățile de învățare. Susținătorii teoriei constructivismului social recunosc de asemenea importanța mediului în care are loc procesul de învățare și faptul că învățarea are la bază interacțiunea socială¹⁷.

Profesorii ar trebui să încurajeze, să împuternicească, să găsească un interes pozitiv, să construiască în jurul acestuia și să dezvolte diverse tehnici prin care să ajute elevul să se ajute pe sine.

1.4. Influența tipului de atașament asupra relației profesor-elev

Dinamica la clasă este influențată de istoricul tipurilor de atașament, atât al elevilor cât și al profesorului. Profesorii care își identifică și își înțeleg tipul de atașament, reușesc adeseori la clasă să contribuie la schimbarea comportamentelor negative (proprie și ale copiilor)¹⁸.

Acolo unde natura problemelor de relaționare și tipul de atașament dezvoltat în copilărie a fost unul disfuncțional, a fost afectată abilitatea de a recunoaște și de a beneficia de relații de apropiere cu profesorii, în multe cazuri, potențial compensatoare. Probleme precum: agresivitatea, izbucniri de furie, hiperactivitatea sau dispozițiile depresive, comportamentele anxioase și de agățare, sunt doar câteva din exemplele care trădează dificultățile de auto-

¹⁵ Dorin OPRIS, Monica OPRIS, *Religia și Școala. Cercetări pedagogice, studii, analize*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 2011, p. 22.

¹⁶ Judy PETERS et alii, „Constructing Relationships for Learning”, în *NZARE/AARE Joint Conference*, Auckland, 2003, p. 2.

¹⁷ Virginia RICHARDSON, *Teacher education and the construction of meaning*, coll. *Yearbook-National Society for the Study of Education*, 1, 1998, p. 147.

¹⁸ Philip RILEY, *Attachment Theory and the Teacher-Student Relationship. A Practical Guide for Teachers, Teacher Educators and School Leaders*, I, Routledge, 2010.

reglare și organizare de emoții, ce vin asociate cu abilitatea de a negocia relațiile sociale¹⁹. Aceste tipuri de reacții îngreunează și uneori fac imposibilă implicarea de ambele părți într-o relație emoțională de calitate, la clasă.

Pe de altă parte, oricât de provocatoare ar fi meseria de profesor, nevoia acestuia de a forma relații profesionale de lucru cu elevii săi constituie baza identității sale profesionale. Această identitate profesională nu ar putea exista fără o reprezentare mentală internă a elevilor și a relației cu aceștia. Atunci când relația între profesor și elev este trecută prin propria lentilă a tipului de atașament pe care îl avem ca profesioniști²⁰, la modul inconștient elevul este împuternicit cu mult mai multă putere decât am crede. Așa se face că și propriul stil de a relaționa cu elevii la clasă depinde de felul de relaționare învățat în copilărie cu figura proprie de atașament²¹.

În măsura în care un profesor este conștient de ceea ce aduce propriu în relația cu elevii, acesta poate reuși să-și mențină rolul de „îngrijitor-educator securizant” pentru elevi prin păstrarea echilibrului dintre a fi „mai mare, mai puternic, mai înțelept și blând”.

Dintr-o perspectivă extinsă asupra atașamentului, profesorii empatici, furnizori ai atașamentului securizant ajută copiii să exploreze mediul școlar și îi stimulează să se implice în activități de învățare. Thijs și Koomen²² dezbate rolul central pe care îl are securitatea emoțională a copiilor și care joacă rol de mediator între suportul oferit de profesori și implicarea copiilor în sarcinile de învățare. Prin urmare, o relație apropiată între profesor-elev stimulează comportamentul de învățare și sprijină copilul să facă față cerințelor în contextul școlar. La polul opus, vorbim de o relație

¹⁹ A. Jean BAKER, „Contributions of teacher-child relationships to positive school adjustment during elementary school”, p. 214.

²⁰ Benjamin WRIGHT, Barbara SHERMAN, „Who is the teacher?”, în *Theory Into Practice*, 2, 2 (1963), p. 67.

²¹ P. RILEY, „An adult attachment perspective on the student–teacher relationship & classroom management difficulties”, p. 627–628.

²² T. Jochem THIJIS, M.Y. Helma KOOMEN, „Task-related interactions between kindergarten children and their teachers: the role of emotional security”, în *Infant and Child Development*, 17, 2 (2008).

tensionată, conflictuală și formală, ce împiedică și interferează cu încercările copilului de a face față cerințelor în școală²³.

Apropierea și relaționarea cu succes în cazul copiilor cu nivel ridicat de vulnerabilitate are o valență aparte. Spre exemplu, relaționarea pozitivă cu un profesor poate contribui la scăderea problemelor de externalizare în rândul copiilor agresivi²⁴ sau la îmbunătățirea comportamentelor dezirabile în școala primară ale copiilor care au manifestat comportamente problematice în grădiniță. Abilitatea de a oferi îngrijire crește satisfacția școlară în rândul copiilor care provin din medii cu venituri mici sau ale acelor care au tendința de a abandona școala. Relaționarea semnificativă a elevului cu persoane care nu sunt din familia de origine poate avea efect vindecător, servind ca factor protectiv și permițând elevului vulnerabil să-și dezvolte credințe adaptative despre propria persoană și lumea în care trăiește, comportament critic și competențe social-emoționale²⁵.

La polul opus, copiii cu un istoric de atașament securizant, sunt mult mai predispuși în formarea unor reprezentări interne asupra celorlalți ca fiind suportivi, de ajutor și pozitivi, iar ca imagine despre sine, se văd ca fiind competenți, meritând respect și afecțiune²⁶. De asemenea, copiii cu atașament securizant demonstrează o mai mare capacitate de reziliență²⁷, se angajează în jocuri mai complexe, reușesc să-și focalizeze atenția mai bine și participă la clasă, având în cele mai multe situații rezultate pozitive²⁸.

2. Teoria atașamentului ca bază teoretică pentru explicarea experienței umane a credinței creștine

Conceptul lui Bowlby despre figura de atașament ca bază sigură pentru a explora lumea reprezintă o bază teoretică importantă pentru

²³ L. Debora ROORDA et alii, „The Influence of Affective Teacher-Student Relationships on Students' School Engagement and Achievement: A Meta-Analytic Approach”, în *Review of Educational Research*, 20, 10 (2011), p. 1–2.

²⁴ A. Jean BAKER, „Contributions of teacher-child relationships to positive school adjustment during elementary school”, în *Jurnal of School Psychology*, 44 (2006), p. 213.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ H.J. KENNEDY, E.C. KENNEDY, „Attachment Theory: Implications for School Psychology”, p. 249.

²⁷ Acest cuvânt desemnează abilitatea copiilor de a se adapta cu ușurință la situații stresante.

²⁸ *Ibidem*, p. 249.

explicarea anumitor comportamente religioase. S-a observat un fenomen psihologic foarte semnificativ: creștinii beneficiază de o siguranță emoțională profundă, prin faptul că simt prezența și apropierea lui Dumnezeu în ființa lor, iar asta îi stimulează să exploreze cu mai multă acuratețe viața spirituală²⁹. Factorii care produc siguranță în relații sunt legate de termenii: iubire, bunătate, mângâiere, accesibil, protectiv, suportiv, având disponibilitate, oferind confort și un loc de refugiu³⁰.

Dumnezeu este o figură de atașament principală pentru orice om. El ne cheamă să fim în proximitatea Lui, stând cu brațele deschise mereu spre a ne oferi protecție și iubire ori de câte ori alergăm la El ca la o bază sigură de atașament. Însă, pentru a ne asuma o asemenea apropiere de Dumnezeu este nevoie de creștere în credință și dobândirea unei maturități spirituale.

Cercetările au arătat că atașamentul adulților poate prezice maturitatea spirituală, prin faptul că indivizii cu legături strânse de atașament posedă un nivel mai ridicat de maturitate spirituală decât indivizii cu anxietate de atașament³¹.

Legătura emoțională de iubire percepută la nivelul relației personale cu Dumnezeu, se aseamănă cu legătura de atașament realizată între copil și îngrijitorul său, ceea ce face ca imaginea pe care ne-o formăm despre Dumnezeu să fie în strânsă legătură cu felul în care ne-am perceput proprii părinți/îngrijitori și tipul de atașament format cu aceștia³².

Credințele oamenilor despre Dumnezeu și percepția lor în a avea o relație de părtășie cu Acesta pot fi, într-un fel, echivalentul relațiilor de atașament umane³³.

²⁹ A.L. KIRKPATRICK, R.P. SHAVER, „An attachment-theoretical approach to romantic love and religious belief”, p. 11–12.

³⁰ Patrick David RIDDELL INNES, *Loving and Being Loved. A Social Trinitarian Evaluation of the Theory of Adult Attachment to God*, Institute for Christian Spirituality and Pastoral Formation, Australia, 2010, p. 21.

³¹ D. K. ANDERSON, „The Role of God Attachment Patterns in Relational Spiritual Maturity and Faith Development Among Emerging Adults”, p. 16.

³² *Ibidem*.

³³ A. L. KIRKPATRICK, R. P. SHAVER, „An attachment-theoretical approach to romantic love and religious belief”. p. 13.

2.1. Profesorul de religie și provocatoarea misiune de a fi alături de copil în dezvoltarea sa spirituală

Prin predarea religiei, elevii sunt invitați la reflecție, autocunoaștere³⁴ și convertire la lumea valorilor autentice, sub inspirația Duhului Sfânt. Finalitatea misiunii creștine constă în „integrarea oamenilor în Împărăția lui Dumnezeu”³⁵ atotcuprinzătoare și dătătoare de siguranță, în inima lui Dumnezeu³⁶.

Așadar, scopul orei de religie se ridică deasupra simplei predări și acumulări de cunoștințe, deschizând sufletul elevului spre cunoașterea lui Dumnezeu și privirii unei lumi dincolo de această lume³⁷.

Din cele desprinse din teoria atașamentului se deduce rolul impactant pe care îl are profesorul de religie, în formarea nu doar intelectuală a copilului, ci și în dezvoltarea personalității elevului în sfera spirituală. Abilitățile profesionale ale acestuia influențează direct actul didactic și contribuie semnificativ la cultivarea viitorului comportament al copilului, motivând participarea elevilor atât practic, dar și afectiv, la oră. Prin relația cu profesorul de religie, elevul dobândește încrederea într-o altă bază de siguranță care îl include pe Dumnezeu. Atitudinea profesorului față de elevii săi și expunerea propriei credințe prin exemplul personal, marchează puternic viața spirituală a elevului³⁸.

Concluzii

Din toată demonstrația de mai sus, reiese faptul că atașamentul din mediul școlar cu un profesor, în special în cadrul orei de religie poate, foarte ușor, impacta pozitiv învățarea elevului. În cadrul orei de religie, semnificativă pentru formarea lăuntrică a copilului, profesorul are un rol fundamental. El poate reprezenta pentru elev o bază de

³⁴ Ion HIEROTHEOS VLACHOS, *Psihoterapia ortodoxă: continuare și dezbateri*, București, Edit. Sophia, 2001, p. 211.

³⁵ Valer BEL, *Misiunea Bisericii în lumea contemporană*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 19.

³⁶ D. OPRÎȘ, M. OPRÎȘ, *Religia și Școala. Cercetări pedagogice, studii, analize*, p. 18.

³⁷ *Ibidem*, p. 15–21.

³⁸ Maria BUDEANU, *Educația religioasă - o abordare sistemică în contextul pedagogic actual*, Iași, Edit. Pim, 2011, p. 48–49.

siguranță și o figură centrală din procesul acestuia de învățare. Felul în care încercăm emoțional elevii cu limbajul de iubire potrivit nevoilor de moment, îi va învăța pe aceștia lecția cea mai valoroasă: să iubească și ei la rândul lor atât pe Dumnezeu, cât și pe ceilalți oameni.

Referințe bibliografice:

1. AL-YAGON, Michal, MIKULINCER, Mario, „Socioemotional and Academic Adjustment Among Children with Learning Disorders: The Mediational Role of Attachment-Based Factors”, în *The Journal Of Special Education*, 38, 2 (2004), p. 111–123;
2. ANDERSON, D. Kimberly, *The Role of God Attachment Patterns in Relational Spiritual Maturity and Faith Development Among Emerging Adults*, Wheaton, Illinois, 2014;
3. ASSITER, Karina, „Attachment-Theory Based Pedagogy”, în *Proceeding of the International Conference on Frontiers in Education: Computer Science and Computer Engineering*, Borton MA, 2014;
4. BAKER, A. Jean, „Contributions of teacher-child relationships to positive school adjustment during elementary school”, în *Jurnal of School Psychology*, 44 (2006), p. 211–229;
5. BEL, Valer, *Misiunea Bisericii în lumea contemporana*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2004;
6. BOWLBY, John, *Crearea și ruperea legăturilor afective*, trad. Violeta Birzescu, București, Edit. Trei, 2016;
7. BUDEANU, Maria, *Educația religioasă - o abordare sistemică în contextul pedagogic actual*, Iași, Edit. Pim, 2011;
8. COZOLINO, Louis, *Predarea bazată pe atașament. Cum să creezi o clasă tribală*, trad. Camelia Dumitru, București, Edit. Trei, 2017;
9. HIEROTHEOS VLACHOS, Ion, *Psihoterapia ortodoxă: continuare și dezbateri*, trad. Ion Diaconescu și Nicolae Ionescu, București, Edit. Sophia, 2001;
10. KENNEDY, H. Janice, KENNEDY, E. Charles, „Attachment Theory: Implications for School Psychology”, în *Psychology in the Schools*, 41, 2 (2004), p. 247–259;
11. KIRKPATRICK, A. Lee; SHAVER, R. Phillipe, „An attachment-theoretical approach to romantic love and religious belief”, în *And religious belief. Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 3, p. 266–275;

12. OPRÎȘ, Dorin, *Dimensiuni creștine ale pedagogiei moderne*, Ed. a III-a, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 2012;
13. OPRÎȘ, Dorin, OPRÎȘ, Monica, *Religia și Școala. Cercetări pedagogice, studii, analize*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 2011;
14. PETERS, Judy, Le CORNU, Rosie, COLLINS, Janet, „Constructing Relationships for Learning”, în *NZARE/AARE Joint Conference*, Auckland, 2003;
15. RICHARDSON, Virginia, *Teacher education and the construction of meaning*, Yearbook-National Society for the Study of Education 1, 1998;
16. RIDDELL INNES, Patrick David, *Loving and Being Loved. A Social Trinitarian Evaluation of the Theory of Adult Attachment to God*, Institute for Christian Spirituality and Pastoral Formation, Australia, 2010;
17. RILEY, Philip, „An adult attachment perspective on the student–teacher relationship & classroom management difficulties”, în *Teaching and Teacher Education*, 25 (2009), p. 626–635;
18. RILEY, Philip, *Attachment Theory and the Teacher-Student Relationship. A Practical Guide for Teachers, Teacher Educators and School Leaders*, I, Routledge, 2010;
19. ROGERS, R. Carl, LYON, C. Harold, TAUSCH, Reinhard, *On Becoming an Effective Teacher. Person-centered teaching, psychology, philosophy, and dialogues with Carl R. Rogers and Harold Lyon*, I, Routledge, 2013;
20. ROORDA, L. Debora, KOOMEN, M. Y. Helma, SPILT, L. Jantine, OORT, J. Frans, „The Influence of Affective Teacher-Student Relationships on Student’s School Engagement and Achievement: A Meta-Analytic Approach”, în *Review of Educational Research*, 20, 10 (2011), p. 493-529;
21. SAVA, Alin, NEGREI, Nicoleta, „Adaptarea Inventarului Stilurilor de Atașament la Adulți pentru populația românească”, în *Revista de Psihologie Socială*, 18 (2006), p. 155–169;
22. STAYTON, J. Donelda, HOHAN, Robert, AINSWORTH, D. Salter, „Infant Obedience and Maternal Behavior: The Origins of Socialization Reconsidered”, în *Child Development*, 42, 4 (1971), p. 1057–1069;
23. THIJIS, T. Jochem, KOOMEN, M. Y. Helma, „Task related interactions between kindergarten children and their teachers: the role of emotional security”, în *Infant and Child Development*, 17, 2 (2008), p. 181–197;

24. VERSCHUEREN, Karine, KOOMEN, Helman, „Teacher-child relationships from an attachment perspective”, în *Attachment & Human Development*, 14, 3 (mai 2012), p. 205–211;
25. WRIGHT, Benjamin, SHERMAN, Barbara, „Who is the teacher?”, în *Theory Into Practice*, 2, 2 (1963), p. 67–72.